

Gülhan Balsoy*

Dayağa Karşı Dayanışma ve Mor İğne Kampanyalarında “Şiddet” ve “Cinsel Taciz”in Kavramsallaştırılması *Conceptualizing “Violence” and “Sexual Abuse” in the Campaigns Against Battering of Women and Purple Needle*

Öz

Bu çalışmada 1980 sonrası feminist hareketin iki öncü kampanyası olan Dayağa Karşı Dayanışma ve Mor İğne kampanyalarını ele alacağım. Cinsiyet temelli şiddet biçimleri olan “dayak” ve “sarkıntılığın”, bu iki kampanyanın tasarlanma, örgütlenme ve yürütülme süreçlerinde “şiddet” ve “cinsel taciz” olarak yeniden tarif edilmelerinin önemine değineceğim. Bu feminist kavramsallaştırma süreci sayesinde kişisel olanın politikleştirildiğini, yani şiddet ve cinsel tacizin üzerine konuşulabilir, tartışılabilir, mücadele edilebilir hale getirildiğini öne sürüyorum. Kavramsallaştırmadan kastım bu mücadele ve dayanışma kampanyaları sürecinde dayak, pataklama, sopa gibi terimlerin yerine kadına yönelik şiddet; sarkıntılık, elleme, gibi tabirler yerine cinsel taciz kavramlarının kullanılmaya başlanmasıdır. Bu yeniden adlandırma süreci, kendiliğinden olmamış, feminist yöntem arayışının sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu kavramların günümüzdeki yaygın kullanımlarına bakılacak olursa bu iki kampanyanın kalıcı kazanımı olduğu öne sürülebilir.

49

Abstract

This article will examine the two foundational campaigns of the feminist movement after 1980s, the Campaign Against Battering of Women and Purple Needle Campaign. While these two campaigns problematized and struggled against “violence against women” and “sexual harassment/sexual assault” respectively, these forms of attacks on women’s bodies did not have proper names in Turkish back then, when the two campaigns were carried out. Rather than “violence against women” terms such as battering, beating, hitting were used in Turkish to refer to this problem. There was no term to cover the terms “sexual harassment” or “sexual assault” in Turkish either, and highly visualized terms such as touching a woman’s body, pinching were some of the most widely used ones to describe the unwanted attacks on female bodies. This article traces the history of the terms, “violence against women” and “sexual harassment/sexual assault”, in Turkish and argues that both terms were coined throughout the processes of the formulation, organization, and carrying out of these two campaigns. I argue that the use of the terms “violence” and “sexual harassment” made these two major attacks on female bodies political issues that can be expressed, discussed, and struggled against.

Anahtar kelimeler

Dayağa Karşı Dayanışma Kampanyası, Mor İğne Kampanyası, kadına yönelik şiddet, cinsel taciz, kadın hareketi

Keywords

Campaign Against Battering of Women, Purple Needle Campaign, violence against women, sexual harassment, women’s movement

* İstanbul Bilgi Üniversitesi, gulhan.bal soy@bilgi.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3618-8546.

Giriş

2020 yazında Türkiye kadın hareketi üzerine bir sunum yapmam istendi. Her ne kadar kendimi kadın ve toplumsal cinsiyet çalışan bir tarihçi olarak tanımlasam da Türkiye değil geç Osmanlı toplumu üzerine çalışmam nedeniyle hafızamı ve bildiklerimi tazelemek açısından bir anlamda temel kaynaklara dönmek istedim. Bu amaçla *Feminist ve Sosyalist Feminist Kaktüs*¹ dergilerini incelemeye başladım. Bu iki dergiyi zamanında almış, okumuş, olabildiğince fazla sayıyı edinmeye çalışmıştım. Ancak tekrar dönüp bakınca dergileri kaçınılmaz olarak hem farklı bir gözle hem de günümüzdeki bağlam üzerinden de yeniden düşünerek okudum. Basılmalarının üzerinden yaklaşık 30 yıl geçmiş bu dergilerdeki fikirlerin feminist yöntem ve politikayı ne kadar derinden şekillendirdiğini görmek benim için oldukça çarpıcı oldu. Bu tekrar okuma sürecinde, Türkiye’ye yabancı bir ideoloji olduğu iddia edilen feminizmin aslında ne kadar da buralı olduğunu, tüm kadınları ilgilendiren sorunlarla uğraştığını ve 1980’lerin sonundan bu yana son derece kalıcı kazanımlar elde ettiğini fark ettim.

Bu yazıda feminist hareketin başarısının ve kalıcı kazanımlarının Türkiye’de yaşayan her toplumsal sınıftan, yaştan, coğrafi bölgeden ve eğitim grubundan kadının karşılaştığı, Türkiye’deki tüm kadınları kapsayan sorunlardan yola çıkması ve daha önemlisi, bu sorunları ifade ettiğimiz düşünce ve kavram dünyamızı şekillendirmeyi başarmış olmasından kaynaklandığını göstermeye çalışacağım. Bu amaçla, 1980 sonrası feminist hareketin iki öncü kampanyası olan *Dayağa Karşı Dayanışma* ve *Mor İğne* kampanyalarını ele alacağım. Cinsiyet temelli şiddet biçimleri olan “dayak” ve “sarkıntılığın”, bu iki kampanyanın tasarlanma, örgütlenme ve yürütülme süreçlerinde “şiddet” ve “cinsel taciz” olarak yeniden tarif edilmelerinin önemine değineceğim. Bu iki kavramın önce sorunsallaştırılması sonra yeniden tarif edilip görünürleştirilmesi ve geniş kitlelerin de kullanabileceği şekilde dolaşıma sokulması aynı zamanda “özel olanın politikleştirilmesine” iki önemli örnektir.² Başka bir deyişle, tam da bu feminist kavramsallaştırma süreci sayesinde kişisel olanın politikleştirildiğini, yani şiddet ve cinsel tacizin üzerine konuşulabilir, tartışılabilir, mücadele edilebilir hale getirildiğini öne sürüyorum. Kavramsallaştırmadan kastım bu mücadele ve dayanışma kampanyaları sürecinde “dayak”, “pataklama”, “sopa” gibi terimlerin yerine “kadına yönelik şiddet”; “sarkıntılık”, “elleme” gibi tabirler yerine “cinsel taciz” kavramlarının kullanılmaya başlanmasıdır. Bu yeniden adlandırma süreci, kendiliğinden olmamış, feminist yöntem arayışının sonucunda ortaya çıkmıştır. Günümüzde hiç sorgulamadan kullanılan şiddet ve cinsel taciz kavramları burada göstermeye çalışacağım gibi belli tartışma ve eylemliliklerin ürünüdür. Yaygın kullanımlarına bakılacak olursa bu kavramların kadın hareketinin kalıcı kazanımları olduğu öne sürülebilir.

Bu yazıda, temel kaynaklarım *Feminist ve Sosyalist Feminist Kaktüs* dergileri olacak. *Feminist* dergisi 1987 yılında yayımlanmaya başladı. 1987’den 1990’a kadar toplam yedi sayı yayımlandı. Bu yazıda ele alacağım *Dayağa Karşı Dayanışma* Kampanyası süresince ortaya çıkan farklılaşmalar sonucu derginin içinden kopan bir grup kadın seslerini başka bir mecra-

da duyurabilmek için *Sosyalist Feminist Kaktüs* dergisini kurdu (Osman, 2011). Bu iki dergi arasında feminist politikanın tanımına dair önemli farklılıklar olsa da günümüzde toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve özellikle cinsiyete dayanan şiddetle mücadele konusunda temel alınan pek çok kavramın ve ön kabulün bu iki dergide dile getirilen fikirlerle şekillendiğini düşünüyorum. Dolayısıyla, bu iki dergi arasındaki ve feminist çevredeki farklılıkları, ayrışma sürecinde yapılan tartışmaları önemli bulmakla birlikte bu yazının amaçları açısından şimdilik bir kenara koyacağım, yerine ortak kazanımlar üzerinden düşünmeye çalışacağım. Dayağa Karşı Dayanışma ve Mor İğne kampanyaları sırasında yürütülen tartışmaların kalıcı dönüşümlere yol açtığını iddiamı destekleyebilmek için makalenin çerçevesini bu iki dergide yer alan yazılar üzerinden kurmayı tercih ettim.

Bu çalışmada görsel imgeleminin çok güçlü olduğu terimlerin daha soyut, artık mağdurun uğradığı fiili hayal etmemizi teşvik etmeyen kavramlarla yer değiştirmesinin feminist politikanın hem önemli bir başarısı olduğunu hem de feminist politikanın zeminini yeniden kurduğunu iddia ediyorum. Politika kavramlarla yapılan bir şeyse bu iki kampanya yeni kavramlar icat etmekle kalmamış, bunları hepimizin anlam ve düşünce dünyasına dahil ederek topyekûn bir dönüşüm sağlamıştır. Bu yazı, feministlerin, cinsiyetçiliği yeniden üreten ve gündelik hayatta çok yaygın olan şiddet biçimlerine karşı dayanışmak için geliştirdikleri önemli araçlardan birinin gündelik kavramları yerinden edip yenilerini icat etmeleri ve bunların içlerini doldurmalarının önemine değinmektedir.

Dayağa Karşı Dayanışma Kampanyası

Kadın hareketinin kurucu kampanyalarından olan Dayağa Karşı Yürüyüş Mart 1987’de Çankırı Asliye hukuk hâkimi Mustafa Durmuş’un kocasından ayrılmak isteyen dördüncü çocuğuna hamile bir kadının talebini “karının sırtını sopasız, karnını sıpasız bırakmamak gerek” deyimini kullanarak reddetmesi sonrası başlatıldı. Hâkimin kararı önce bir grup kadın avukatın dikkatini çekti. Avukatların çıkarttığı ses kısa zamanda daha geniş kadın gruplarında yansıma buldu ve 3 Nisan 1987’de bir grup kadın hâkime karşı manevi tazminat davası açtı.³ Yayın hayatına henüz başlayan *Feminist* dergisinin çevresindeki kadınlar da bu konuda başı çekiyordu. *Feminist*, Mayıs ayının başlarında çıkan 2. sayısında bu konuya yer ayırdı. Bu yazı, kadınların uğradığı çeşitli “azarlanma”, “tokatlanma”, “yaralanma” gibi olaylar üzerinden dava açmanın yeterli olmadığı kadınların başka kadınlara seslerini duyurabilmesi için dayağa karşı yürüyüş yapma çağrısıyla bitiyordu.⁴ Derginin bu sayısında “dayak” sorunu tartışmaya açılırken dayak yemiş kadınların tanıklıklarına yer verilmesi feminist yöntem açısından önemlidir.

Derginin Mayıs’taki ikinci sayısıyla aynı yılın Ekim’inde çıkan üçüncü sayı arasında, 17 Mayıs 1987’de, çağrısı yapılan “Dayağa Karşı Dayanışma” yürüyüşü gerçekleştirildi.⁵ Yürüyüşün anneler gününe denk getirilmesi ve bu vesileyle anneliğin de tartışmaya açılması hedeflenmiş olsa da dönemin valilik kararıyla yürüyüşe ancak anneler günü sonrasına denk gelen 17 Mayıs günü için izin verildi. Dayak, feminist hareketin İstanbul kadar önemli merkezi olan

Ankara’da da kadınların gündemindeydi, Ankaralı feministler ise 10 Mayıs’a denk gelen aneler gününde “Anneleri Dövmeyin” pankartlarıyla sokağa indiler.⁶

Yürüyüşe ait yazılı ve görsel tanıklıklarda yürüyüşün ismiyle uyumlu şekilde dayak ve dayak karşıtlığı öne çıkmaktadır. “Dayağın çıktığı cenneti istemiyoruz”, “Haklı dayak yoktur”, “Dayak aileden çıkmadır” dayanışma yürüyüşünün öne çıkarılan sloganlarıydı. Yürüyüşte kadınlar feminist hareketin hala yaygın kullanılan “Kadınlar Vardır” sloganını da ilk defa yüksek sesle haykırdılar ve kadınlara dayağa karşı dayanışma çağrısında bulundular.

Dayağa karşı yürüyüş, sadece kadınların karşı karşıya kaldıkları bir şiddet biçimini gündeme getirmekle kalmadı, kadınların güçlenme mücadelesinde de önemli bir rol oynadı. Öncelikle, Gülnur Savran’ın da işaret ettiği gibi “Kadınlar ilk kez, tek başlarına, kendi sorunları için ve kendi örgütledikleri bir eylemle sokağa çıkıyorlardı” (Savran, 2005). Bu yürüyüş 12 Eylül askeri darbesinden sonra yapılan ilk yasal yürüyüştü. Dayağa Karşı Yürüyüş, basmalı, pazenli, çiçekli rengârenk pankartlarla yapılan ilk yürüyüş olarak da tarihe geçti. 17 Mayıs ayrıca Türkiye’de trans kadınların kürsüden seslendiği ilk yürüyüştü.⁷

Kampanya, Mayıs ayındaki yürüyüşle sınırlı kalmadı. 1987’nin sonbaharı başında feministler kampanyanın devamı için ailesindeki erkeklerden ve özellikle de kocalarından dayak yiyen kadınlarla dayanışma ağları kurmak; rapor verecek doktor ve hukuki danışmanlık yapacak avukat bulmak için örgütlenmek; onlarla polise, mahkemeye gitmek, gerekirse aynı evde barınmak üzere dayanışma çağrılarını yenilediler. Bu çağrı ise 4 Ekim 1987’de İstanbul Kariye Müzesi meydanında yapılan şenlikle yüksek sesle dile getirildi. Şenlik kapsamında oluşturulan Geçici Modern Kadın Müzesi kadınların bellek ve tarihini oluşturma yolunda oldukça yaratıcı bir girişim olarak hafızalara kazındı. Şenliğin geliriyle *Bağır Herkes Duysun* isimli, içinde ağır-lıklı olarak tanıklıkların yer aldığı kitap yayınlandı.⁸

Yürüyüşün kurumsal ve hukuki sonuçları ise azımsanamayacak önemdedir. İlk kazanımlardan biri 1989 Ocak’ında şiddete maruz kalan kadınların hukuksal ve pratik destek alabilecekleri bir telefon ağı oluşturulmasıydı. Ancak dayanışmanın kurumsallaşması ve kalıcılaşabilmesi için çok daha farklı yapılar ihtiyaç olduğu açıktı. Bir kadın sığınağı kurulması fikri bu şekilde somutlaştı ve Türkiye’de feminist hareketin önemli kurumlarından biri Mor Çatı Kadın Sığınağının kurulması, Dayağa Karşı Yürüyüşüyle başlayan sürecin belki de en önemli kazanımlarından biri oldu (Arın, 1996).⁹

Bu kazanımların her biri çok önemli olmakla birlikte, burada yukarıda işaret ettiğim gibi kavramsal bir yeniden doğuşa işaret etmek istiyorum. Kampanya fikrinin ortaya çıkma aşamasından, yürüyüşün örgütlenmesine, tüm süreç boyunca dayak kavramı kullanılmaya devam etse de “dayak”ın yerini giderek “şiddet” kavramının almaya ve fiziksel şiddet biçimlerinin yanı sıra psikolojik şiddet gibi fiziksel olmayan şiddet biçimlerinin de sorgulanmaya başladığını görüyoruz. Örneğin, *Feminist* dergisinin 2. sayısında Dayağa Karşı Dayanışma çağrısı yapılırken ve dayak ve benzeri terimler kullanılırken, yürüyüşün ve Kadın Şenliğinin ardından basılan bu sayıda kaleme aldığı yazısında Stella Ovidia “Kadınlara karşı *şiddetin* işlevi nedir?”¹⁰ diye sorar. Ovidia’ya göre “kadınlara karşı gündelik *şiddet*, kadınları kadın

yerinde tutmaya, yani cinsiyet egemenliğini sürdürmeye yarıyor”dur.¹¹ Yazısında dayak ve kadına karşı şiddet kavramlarını birlikte kullansa da artık şiddet kavramsallaştırması feminist lügate girmiş görünmektedir. Yine *Feminist* dergisinin 7. Sayısında Mor Çatı’nın tanıtıldığı yazıda sığınağın “aile içinde *şiddete* maruz kalan tüm kadınlar” için olduğu duyurulmaktadır.¹²

Feminist mücadeledeki bu kavramsal dönüşümün dayanın sadece bedeni değil, insan ruhunu da etkilediği, uygulandığı ana ve fiziksel etkilerine indirgenemeyeceği, öncesinde ve sonrasında, vücutta kalan izler geçtikten sonra bile acısının devam ettiğini, bedende ve ruhta görünmeyen izler bıraktığını güçlü bir şekilde vurguladığını söyleyebiliriz. Dayığa Karşı Dayanışma yürüyüşü bütün bu uzantılarıyla dayak yerine şiddet kavramının kullanılması açısından kavramsal bir değişikliğin ilk adımı oldu. Bu dönüşüm şiddetin sadece belli formdaki fiziksel şiddete indirgenemeyeceğine, fiziksel şiddetin çoğu zaman cinsel şiddet başta olmak üzere başka şiddet biçimleriyle bir arada bulunduğuna işaret etmek açısından çok önemlidir. Tam da bu kavramsal dönüşüm, şiddet sorununu evin kapalı duvarlarının dışına çıkarmış, görünürleştirmiş ve politikanın konusu haline getirmiştir.

Şirin Tekeli, 1987 sonbaharında yapılan şenliğin açılış konuşmasında “17 Mayıs 1987’de yapılan protesto yürüyüşünden sonra ikinci dayanışma eylemi neden bir “şenlik” şeklinde düşünüldü?” diye sorar. Yaptığı konuşmada dayanışma ve güçlenmeyi öne çıkarırken “şiddet” kavramını kullanması ve şiddetle cinsiyet temelli iktidar ilişkileri arasındaki bağlantıyı vurgulaması çok önemlidir. Tekeli’ye göre dayanışmanın ve güçlenmenin zemini ancak sınıf, konum, eğitim düzeyi gibi kadınları bölen ortak bir kadınlık kültürü oluşturmak ve bunu görünür kılmakla kurulabilirdi. Tekeli kadın kültürü vurgusu yaparken aynı zamanda yaratıcı bir şekilde doğa/kültür ayrımını ters yüz eder, kadınların doğayla özdeşleştirilmek aracılığıyla ikincilleştirilmelerine yeni bir kültür tanımı yaparak ve bu hiyerarşik ikiliği kırarak cevap vermeyi önerir. Kültürden kastettiği yazı, kitap, müzik, bilim, resim kadar evdeki tertip ve düzen, tenceredeki yemek, pazardan seçilecek mevsim sebzesi, çocuğun okulu, evde bakım gören yaşlının sorumluluğudur (2017). Bu yeni kültür, ezilmeye karşı farkındalık geliştirmek kadar güçlenme ve dayanışmayı da öne çıkarır. Şirin Tekeli konuşmasında tam da bu konuyu vurgulamak üzere “Burada (17 Mayıs Yürüyüşünde) hep birlikte “Dayığa Hayır!” demiştik. Ancak, dayığa karşı dayanışmanın somutlaşması, kadınların bu acı deneyimlerini dolaylı da olsa paylaşımlarıyla başlayabilir diye düşündük” der (2017).

Şenliğin geliriyle hazırlanıp basılan *Bağır! Herkes Duysun* bir anlamda bu kavramsal önerinin bir kitapçık olarak somutlaşmış halidir. Bu tanıklık kitabında dayak ve dövme gibi terimler sıklıkla kullanılmaya devam etse de kadına yönelik şiddetle ilgili çok köklü bir soruların da başladığını görebiliriz. Acıdan, dayaktan, şiddetten bahsedilirken aynı zamanda dayanışmaya vurgu yapılır ve şiddet mağdurlarını güçlendirmeye yönelik bir perspektif önerilir. Kitapçıkta feminist metodoloji açısından kurucu bir yaklaşıma tanık olduğumuzu söylemek mümkündür. Tanıklıkları toplarken, bu tanıklıkların duygusal yüküyle ancak şiddetin feminist bir yöntemle kavramsallaştırılması yoluyla baş edilebileceği çok erken bir şekilde fark edilmiştir.¹³

Bağır! Herkes Duysun kadına yönelik şiddet konusunda Türkiye’de çıkmış özgün tanıklıklara dayanan ilk kitaptır. Tanıklıklar arasında da pek çok farklı sosyal sınıftan, eğitim grubundan kadının öyküsüne rastlamak mümkün, öyle ki şiddete uğrayan kadınlar arasında benzerliklerden çok farklılıkların ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Kitapta, boğaza nazır bir yalıda şık bir davette şiddete uğrayan bir kadının tanıklığıyla, Almanya’da göçmen işçi bir olan kocasından gördüğü şiddeti anlatan bir kadının yan yana durur. Bu tanıklık kitabı yalnızca “cahillerin”, “kültürsüzlerin”, “hastaların”, “sarhoşların” karılarını dövdüğü yalandır der aynı zamanda. Şiddetin dine ya da geleneklere indirgenemeyeceği de vurgulanır. Aile içinde şiddetin ne kadar yaygın ve meşru olduğu çarpıcı bir şekilde göz önüne serilir. Tanıklıklar arasında üniversite bitirmiş, maddi durumu iyi olan, eğitilmiş ve iyi meslekleri olan erkeklerin de şiddet uyguladığına dair örneklerin olması şiddete ilişkin klişeleri kırıp, dayanın yaygınlığını göstermesi açısından çok önemlidir. Şiddetin sadece eğitimsiz alt sınıflara ya da toplumun geleneksel değerlere daha bağlı kesimleriyle özdeşleştirilemeyeceğinin altı çizilirken üniversite bitirmiş, yüksek lisans doktora yapmış, yurt dışında yaşamış, mühendis, doktor, tırnak içinde eğitilmiş ve saygın erkeklerin uyguladığı şiddet öykülerine yer verilir.

Bu tanıklık kitabının belki de en güçlü yanı dayanın belli toplumsal bir güç ilişkilerine dayandığı vurgusudur. Burada söz edilen toplumsal güç ilişkisi elbette ki kadın ve erkek arasındaki eşitsiz güç ilişkisidir. Bu açıdan kitapçığın en önemli katkısı aile içi şiddet ve iktidar arasındaki ilişkinin feminist bir yöntemle kurulması, tanıklıkların ve şiddet deneyimlerinin feminist perspektiften kavramsallaştırılmasıdır. Bu feminist yöntemin en önemli açılımlarından biri aile kurumunun radikal bir şekilde sorguya açılmasıdır. “... Aile, babanın çocuklara, kocanın kariya egemen olduğu bir kurumdur; dayak da bu egemenliğin hem ifadesi hem de bunu sürdürmenin aracıdır” (s. 48) önermesiyle, aile ve aile içinde uygulanan şiddet bir iktidar ilişkisi olarak kavramsallaştırılır. Kocanın uyguladığı dayak, kontrol edilemeyen öfkenin bir anda patlaması değil, erkeğin kadın üzerinde iktidarını kurmasının ve sürdürebilmesinin bir aracıdır” (s. 7-8).

Bu kavramsal dönüşüm kadın dayanışmasının ürünü olduğu kadar feminist politikaya da etkili bir araç kazandırdı. Her ne kadar kampanya süresince dayak ve şiddet kavramları yan yana kullanılmış da olsa, kadına yönelik şiddet kavramının giderek daha fazla kullanıldığını söyleyebiliriz. Burada hiç şüphesiz söz konusu olan estetik ya da edebi bir tercih değil, yoğun bir kavramsallaştırma ile şiddetin politikasını yapma sürecidir. Şiddetin kavramsallaştırılma süreci toplumsal cinsiyet-şiddet ilişkisine, şiddetin kökeninin biyolojik mi sosyal mi olduğuna, şiddet ve aile kurumu ve elbette şiddet-patriyarka ilişkilerine dair yoğun bir sorgulamaya barındırıyordu. Bu konular ve sorular özellikle toplumsal cinsiyet perspektifinden araştırma yapan kadın akademisyenlerin de gündemi haline geldi. Örneğin 19-21 Mayıs 1989’da düzenlenen 1. Kadın Kurultayında ele alınan konulardan biri Kadına Yönelik Şiddetti. Şahika Yüksel de bu konuda bildiri sunanlardan biriydi. Daha sonra Kaktüs dergisinde de yayımlanan bu bildiride artık “kadına yönelik şiddet” kavramı kullanılıyordu.¹⁴ Şiddet kavramının kullanımı, kavramın feminist bir anlayışla yeniden tanımlanması, fiziksel şiddete çoğu zaman eşlik eden cinsel şiddetin dile getirilmesi, ev içinde kadınlar kadar çocukların da sadece fiziksel şiddete

değil, cinsel istismara da uğradığının altının çizilmesi o güne kadar konuşulmayan pek çok konuyu kamusal tartışma zeminine çekmiştir.

Bu değişim hiç şüphesiz feminist hareketin eylemliliğiyle ve gücüyle de ilişkilidir. Kampanya süresince şiddetin tek tek kadınların başına gelen utanılacak bir durum olmadığı, aksine toplumsal bir zemine sahip ve eşitsizliği üretmede önemli bir araç olduğu vurgulandı. Farklı toplumlardan örnekler verilmesi ve farklı kuşaklardan kadınların deneyimlerinin paylaşılması şiddetin tarihsel ve toplumsal boyutları üzerinde düşünmeyi de mümkün kıldı.

Mor İğne Kampanyası

Dayağa Karşı Dayanışma kampanyası süresince ve sonrasında “tacize sadece tanıdık olmayan kişilerce mi uğranır?”, “Aile içi cinsel şiddet nedir?”, “Kocasıyla sevişmek istemediğinde bu isteksizliği dikkate alınmayan kadın tecavüze uğramış olmaz mı?” gibi pek çok soru da dillendirildi.¹⁵ Bu sorular şiddetle bağlantılı başka bir konuyu, cinsel tacizi gündeme getirmişti. “Bedenimiz Bizimdir; Cinsel Tacize Hayır” başlıklı kampanya, ya da kısaca “Mor İğne Kampanyası” yoğun bir toplantı ve hazırlık sürecinin ardından, 2 Kasım 1989’da Kadıköy-Karaköy vapurunda kadınların alışılmadık bir eylemiyle, vapurda mor iğne satışıyla başladı.¹⁶ Kampanyaya hazırlanırken “Giysim sarkıntılığa davetiye değildir!”, “Geceler ve sokaklar kadınların da hakkı!”, “Sarkıntılık gözle, elle, sözle tecavüzdür!”, “Bimize yapılan sarkıntılık hepimize yapılmıştır!”, “Sarkıntılığı örtbas etme, teşhir et!” gibi sloganlar ortaya çıkmıştı.¹⁷ Hazırlanan metin de “sokakta, lokantada, vapurda, otobüste, işyerinde, tanıdığınız, tanımadığınız, hoşlandığınız, hoşlanmadığınız bir takım erkekler tarafından ellenmekten, omuzlanmaktan, çimdiklenmekten, dokunulmaktan bıktınız mı?” diye soruyordu. Tacizci erkeklerle mücadele etmek üzere kadınlara yeni bir ürün öneriliyordu: Mor İğne!¹⁸

İğne ya da dikiş iğnesi hiç şüphesiz kadınların en aşına olduğu araçlardan biridir. Özellikle, seksenli yılların sonunda, hazır giyimin bugünkü gibi yaygınlaşmadığı koşullarda, hemen her kadın eline iğne alıp dikiş dikiyor, sökükleri onarıyor, delikleri yamıyor, yorganları kaplıyor, başka türlü geçimlerini sağlayamayan pek çok kadın dikiş-nakışla zor koşullarda da olsa ayakta kalmayı başarıyordu.¹⁹ Etrafında oldukça katmanlı tarihsel ve toplumsal referanslar olan dikiş için olmazsa olmaz araç olan iğne üzerinden yapılan kampanyanın bu çağrışımlar sayesinde tüm kadınları kapsamayı vaat ettiğini söylemek mümkündür (Altınay ve Arat, 2007). İğnenin minik bir mor kurdeleyle süslenmesi de standart çağrışımları alt üst ediyor, iğne gibi basit ve minik bir aletin anlamını yeniden tanımlıyordu.

Anlamı ve işlevi yeniden tanımlanan tek şey hiç şüphesiz iğne değildi. Mor İğne kampanyasının gücünün cinsel taciz kavramını icat etmesinde ve tedavüle sokmasında yattığını öne süreceğim. Mor İğne kampanyası metninde de sıkça kullanıldığı gibi söz konusu tacizi anlatmak için başta sarkıntılık kavramı olmak üzere görsel çağrışımları güçlü, dolayısıyla soyutlaması zor ve hayal gücünü tetikleyen ellemek, dokunmak, göz süzmek gibi terimler kullanılıyordu.

Cinsel tacizi görünür kılmaya çalışan feministler için ilk zorluklardan biri bu konuyu kamusal olarak dillendirmenin yolunu bulmaktı. Bugün yaygınlıkla kullanılan “cinsel taciz” kavramı 1989’da kampanyaya başladıklarında feministler dahil çok insan için yabancı bir kavramdı. *Feminist* dergisinde de kampanyanın oluşturulma ve isminin belirlenmesi süreci “önce kendi aramızda sarkıntılıktan, cinsel tacizden ne anladığımızı tartıştık ve cinsel tacizin sarkıntılıktan daha geniş kapsamlı olduğunu düşünerek kampanyanın çerçevesini çizdik” diye anlatılmaktadır. Bu aktarımlara göre hem farklı konulara değinebilmek hem de hepsinin ağırlığını verebilmek için kampanya sokakta, işyerinde ve evde cinsel taciz olarak aşamalara bölündü.²⁰ Ancak kampanyanın adının ne olacağı en önemli sorulardan birisiydi. “Sarkıntılığa karşı” yürütülmesi planlanan kampanyanın isminin ne olacağı uzun uzun tartışıldıktan sonra “cinsel taciz”de karar kılındığında, bu kavram tanıdık olmaması, zor anlaşılması nedeniyle herkesin içine sinmemiştir. Örneğin Handan Koç, “mesela benim gönlüm kampanyanın adının ‘bedenimiz bizimidir’ olmasından yanaydı. Bir de ‘cinsel taciz’ diyenler vardı. Cinsel taciz lafı bence pek kolay anlaşılıyordu. Yabancı dilde kullanılan bir sözün Türkçesi, kolay anlaşılır olmayan bir tercümesiydi”²¹ diye yazmıştı. Aksu Bora’nın kampanya süreci anlatımından, Ankaralı kadınların da kendi aralarında uzun uzadıya sarkıntılığı konuştuklarını görebiliyoruz.²² Bu tartışmalarda cinsel tacizin tanımlanmasına da geniş yer ayrılmıştır. Banu Paker, *Sosyalist Feminist Kaktüs* dergisindeki yazısında cinsel tacizi şöyle tanımlar:

“Cinsel taciz, erkeklerin bütün kadınların bedenlerine, cinselliklerine yönelik -ızaları dışında yaptıkları davranışların tümü. Bizi rahatsız, tedirgin eden, fiziksel ve ruhsal olarak hırpalayan, aşağılayan, utandıran, korkutan, sindiren davranışlar. Elle, gözle, sözle, şakayla, küfürle yapılan her türden ‘sarkıntılık’. Her yaşta, her konumda, her yerde, her meslekte, her saatte, başımıza her an gelebilecek olaylar.”²³

Acz kökeninden gelen taciz, rahatsız etme, canını sıkma, sıkıntı verme, tedirgin etme; bazen de aşağılama, güçsüz kılma, rencide etme anlamlarını taşır.²⁴ Örneğin *Milliyet* gazetesinin dijital arşivinde Mor İğne kampanyası öncesi dönemde taciz kelimesiyle bir tarama yapınca taciz kavramının daha çok askeri anlamda kullanıldığını görmek mümkündür. Bu dijital arşivin kapsadığı 03 Mayıs 1950 ve 31 Aralık 2007 tarihleri içinde “cinsel taciz” anahtar kelimesiyle arama yapılacak olursa, en erken tarihli sonuç 18.11.1989 tarihli ve Şahika Yüksel’in yaptığı konuşmanın duyurusu olan haberdur.

Bu tartışmalara bugünden bakılınca yaşananın sadece bir isim tartışması değil, önemli bir politika tartışması olduğunu söylemek mümkündür. Hangi eylemlerin cinsel taciz içine gireceği, cinsel tacizin cinsiyete dayanan şiddet biçimleri arasında nerede durduğu, cinsel tacize karşı dayanışmanın nasıl kurulacağı önemli sorulardır. Öte yandan, “cinsel taciz” kavramı kulağa yabancı gelse de o dönemde gündelik hayatta yaygın kullanılan sarkıntılık gibi terimlerden farklı olarak bu sorunla mesafelenmeyi, kadınların farklı mekânlarda uğradığı farklı taciz biçimlerini sorgulamayı, dolayısıyla bunlara karşı mücadele etmeyi ve dayanışmayı mümkün kılıyordu.

Feminist yöntemin etkisini sadece cinsel taciz teriminin kullanıma geçirilmesinde değil, taciz üzerine düşünme, konuşma, yazma süreçlerinde de gözlemlemek mümkündür. Örneğin *Feminist* dergisi kampanyaya yer ayırdığı sayısında tanıklıklara da yer verir. Tanıklıklar aracılığıyla yaşları, oturdukları yer, mesleklerinden bağımsız olarak her kadının tacize uğrayabildiği, tacizde bulunan erkeklerin de bir takım “sorunlu, psikopat” erkekler değil “normal” erkekler olduğu vurgulanmaktadır. Yine bu sayıda cinsel taciz dosyasının yanı sıra aile üzerine bir tartışma açılması ve kent planlaması ve kadınlar üzerine bir yazı olması anlamlı bir bütün oluşturmaktadır. *Feminist* dergisinin bir sonraki sayısında da işyerinde cinsel taciz ele alınmış ve iffet kavramı tartışmaya açılmıştır.

Mor İğne kampanyasında üç konunun öne çıktığı söylenebilir. Birincisi tacizin dayak gibi tüm kadınları ilgilendiren bir mesele olduğunun vurgulanmasıdır. İkinci olarak sarkıntılık yapanların sorunlu, hasta, cinsel açıdan doyumsuz birtakım erkekler değil, sokakta, işte, evde her gün gördüğümüz, konuştuğumuz, birlikte çalıştığımız erkekler olduğunun altı çizilmiştir. Eğitim ya da gelir düzeyi, sosyal statüsü, Türkiye’nin hangi bölgesinde yaşadığından bağımsız olarak her erkeğin şiddet uygulayabildiği ve cinsel tacizde bulunabildiğinin gösterilmesi, şiddet ve cinsel tacizin cinsiyetler arası eşitsizliğin sonucu olduğunu, bu eşitsizliği yeniden ürettiğini vurgulamayı sağlamıştır. Buradan hareketle, bence üçüncü önemli mesele tıpkı dayağa karşı dayanışma kampanyasında olduğu gibi dayanışma ve güçlenmenin öne çıkarılmasıdır. Mor iğne bu güçlenme stratejisinin önemli bir aracıdır: ufaktır ama acıtır; kadınlar için çok aşına, dolayısıyla ürkütücü olmayan bir alettir ama yine de etkilidir; dikkati tacize uğrayan kadına değil, taciz eden erkeğe çeker; iğneyi saplayan kadın kendini göstermeye cesaret etmiş, utanç duygusunun yükünden özgürleşmiştir. Dönemin gazetelerindeki tacize karşı silah, savaş gibi militarist imgeleme²⁵ karşın kampanya süresince feministler bu militarist imgeleme neredeyse hiç tenezzül etmezler.

Mor İğne kampanyası sürecinde dikkat çeken konulardan biri de düzenlenen paneller sonrasında toplu kahvehane ve birahanelere gidilmesidir.²⁶ Kahvehane ve birahane ziyaretleri, kadınlara büyük ölçüde kapalı bu mekanların kapısını açar. Ancak daha önemlisi güvenli ev/tekinsiz sokak ayrımını sorgular. Kadınlar kendilerine kapalı, hatta adım attıkları anda “isimlerine şüphe düşürecek” bu mekanlara topluca giderek, orada erkek bakışının nesnesi olmayı reddedip bizzat inisiyatifini ellerine alarak meyhanedeki erkeklerin masasına oturur, soru sorar, onları konuşmaya zorlar, kısaca ezberleri bozarlar. Kadınlar için korunaklı olduğu iddia edilen evde gerçekleşen şiddet ifşa edilirken, tekinsiz görünen meyhane ve kahvehane bu baskınlarda kadınların özgürleştiği, sözlerini dile getirdiği mekânlara dönüştürülür.

Kampanya devam ederken ve kahvehane ve meyhane ziyaretleriyle “iffet”, “namus” gibi kavramlar da sorgulanmaya başlamışken 10 Ocak 1990 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan ve Türk Ceza Kanunu’nun 438. Maddesi ile ilgili Anayasa Mahkemesi Kararı kampanyanın gideceği yönü belirledi. Bu madde tecavüze uğrayan kadının fahişe olması durumunda suçlunun cezasının 2/3 indirimini öngörüyordu. Bu kararla birlikte Mor İğne kampanyası “438’e hayır” kampanyasına evrildi ve bir süre da daha etti.²⁷

Kadın hareketinin bundan sonraki adımları, eylemleri ve sözleri de önemli olmakla birlikte ben anlatımımı burada sonlandırmak istiyorum. Bu yazıda aslında bildiğimiz bir hikâyeyi yeniden yorumlamaya çalıştım. Dayağa Karşı Dayanışma ve Mor İğne kampanyaları Türkiye’de feminist hareketin kurucu kampanyaları olmaları itibarıyla daha önce de ele alındı ve tartışıldı. Ancak bu makalede bu iki kampanyayı özellikle *Feminist* ve *Sosyalist Feminist Kaktüs* dergilerindeki yazılar ve tartışmalar ışığında tekrar değerlendirmek ve feminist hareketin kazanımları üzerine düşünmek istedim.

Dayağa Karşı Dayanışma ve Mor İğne kampanyalarının üzerinden çok zaman geçmiş olsa da şiddet ve cinsel taciz hala önümüzde devasa sorunlar olarak durmakta. Kadın cinayetleri olanca can yakıcılığıyla devam ediyor. Sadece geride bıraktığımız 2020 yılında 404 kadın erkekler tarafından öldürüldü. 2020 yılı ayrıca akademi, sanat, edebiyat alanında toplumsal tanınılışığa sahip isimlerin tacizlerinin ifşa edilmesiyle kapandı. Yani günümüzde ne şiddet bitti ne taciz.

Yine de bu yazıyı karamsar şekilde bitirmek istemiyorum. Sadece 2020 yazında Türkiye’nin İstanbul Sözleşmesinden çekilmesi tartışması tekrar gündeme geldiğinde sözleşmeyi savunmak, gerçek anlamda uygulanmasını talep etmek ve kadın cinayetlerini durdurmaya yönelik çağrı yapmak için geniş bir kadın kitlesinin sokağa çıkabilmesinin ve sözleşmeye yönelik tartışmaların askıya alınmasını sağlamasının bile umut duymak için güçlü bir neden olduğunu düşünüyorum. Karşı karşıya kaldığı güçlü ideolojik karşı propagandayla kazanımları görünmezleştirilmeye çalışılsa da Türkiye’de kadın hareketinin her zaman ana akım gündemi belirleme, dönüştürme gücü olmuştur. Son yıllarda ise kadın hareketi sokağa çıkmayı, gündemi belirlemeyi ve kazanım elde etmeyi başaran neredeyse tek toplumsal hareket olarak ortaya çıkmaktadır. 2020 8 Mart’ında kadınların tüm engellemelere karşı artık gelenekselleşen gece yürüyüşlerini gerçekleştirmeyi başarması bunun önemli örneklerindedir.

Türkiye’de kadınların hala bir şeyleri değiştirme gücü varsa bunun kısmen yukarıda ele aldığım iki kampanyanın kalıcı kazanımlarına borçlu olduğumuzu düşünüyorum. Bu iki kampanya, kadınlara siyaset yapabilmek için iki güçlü araç yani iki önemli kavram kazandırmıştır. Şiddet ve cinsel taciz kavramları, kişisel olanı politikleştirilmiş, kadınların bedenleri üzerindeki saldırıları üzerine konuşulabilir kılmış, bu sayede şiddet ve cinsel tacize karşı kolektif olarak mücadele etmeyi ve dayanışmayı sağlamıştır. Kadın hareketinin kalıcı kazanımları olduğunu öne sürdüğüm bu iki kavram, düşünce ve eylem arasındaki birliğin dönüştürücü gücünü de bize hatırlatıyor ve geleceğe dair umut duymamızı sağlıyor.

- 1 *Feminist, Kaktüs* ve *Pazartesi* dergilerinin tüm nüshalarına <http://www.pazartesidergisi.com/> adresinden ulaşılabilir. Makalede dergilerin bu linkte yer alan nüshalarından yararlandım. Aşağıdaki referanslarda yazar isimlerini dergilerde yer aldıkları şekilde kullandım, bazı yazarların sadece isimlerini vermem, ya da bazı yazarların sadece soyadlarının baş harflerini vermem söz konusu yazarların isimlerinin dergide bu şekilde kullanılmış olmasından kaynaklanmaktadır.
- 2 Bu konunun kapsamının genişliği nedeniyle bu yazıda değinemeyeceğim ancak daha yakın dönemde “töre cinayetleri” yerine “kadın cinayetleri” kavramının kullanılmaya başlaması da feminist hareketin başka bir önemli kazanımıdır. Töre cinayeti dediğimiz zaman zımnem bu cinayetlerin Türkiye’nin neredeyse sadece tek bir bölgesinde gerçekleştiği ima ediliyordu. Bu açıdan bir tür gelişmişlik/geri kalmışlık çerçevesine hapsedilip erkek egemenliğiyle, eril iktidarla bağlantıları görünmezleştiriliyordu. Kimin fail olduğu, kimin hayatını kaybettiği büyük ölçüde meçhuldü. Günümüzde artık töre cinayeti değil kadın cinayeti kavramını kullanıyor oluşumuz kuşkusuz feminist hareketin kazanımıdır (Koğacıoğlu, 2004; Koğacıoğlu, 2007; Nühket 2004; Sirman, 2014). Bu yazıda değinemeyeceğim ama çok önemsedim başka bir örnek de 1970’lerde çok yaygın kullanılan bebek aldırma deyiminin neredeyse tamamen tedavülden kalkması ve bunun yerine artık toplumun hemen her kesimi tarafından kürtaj kavramının kullanılmasıdır.
- 3 Bu yürüyüş kurucu bir öne sahip olduğu için dönemin feminist dergilerinde ve feminist tarih yazımında da kendisine ayrıntılı yer bulmuştur. Dönemin örnekleri için Filiz K. (Mayıs 1987). Kadınlar Dayağa Karşı Dayanışmaya. *Feminist*, 2, 6-7; Parker, Banu (Mayıs 1988). Kadın Örgütlenmesinde Bir Dönüm Noktası: Dayağa Karşı Kampanya. *Sosyalist Feminist Kaktüs*, s. 1, 25-28
- 4 Filiz K. (Mayıs 1987). Kadınlar Dayağa Karşı Dayanışmaya. *Feminist*, 2, 6-7.
- 5 Vildan (Ekim 1987). Yürüyüşün Hikayesi. *Feminist*, s.3, 4-5.
- 6 Aksu Bora ile söyleşi (Mayıs 1988), Ankara’da Feministler Ne Yapıyorlar?. *Sosyalist Feminist Kaktüs*, s. 1, 50-52.
- 7 <http://www.sosyalistfeministkolektif.org/kampanyalar/tarihimizden-kampanyalar/dayaga-karsi-dayanisma-kampanyas/>
- 8 <https://www.catlakzemin.com/17-mayis-1987-dayaga-karsi-dayanisma-yuruyusu/>
- 9 <https://www.catlakzemin.com/17-mayis-1987-dayaga-karsi-dayanisma-yuruyusu/>; <https://m.bianet.org/bianet/med-ya/10137-15-yilinda-dayaga-karsi-dayanisma-yuruyusu>.
- 10 Şiddet kelimesine yapılan bu vurgu ve bu paragraftaki diğer vurgular bana ait.
- 11 Ovidia, Stella. (Ekim 1987). Kadınlar Dayağa Karşı Dayanışmaya. *Feminist*, s. 3, 10-11.
- 12 Gül. (Mart 1990). Mor Çatı Kadın Sığınağı. *Feminist*, s. 7, 2-3.
- 13 Kitapçıının başında şöyle yazılmıştır: “Kitabın hazırlanmasında ikili bir çalışma yöntemi benimsedik. Bir yandan dayağa maruz kalmış kadınlarla konuşup tanıklık ettikleri öyküleri toplarken, diğer yandan kampanyaya katılan kadınlar arasından 8 kişilik bir grup kitabın iskeletini oluşturmak için çalışmaya başladı. Şöyle düşündük: kadınların dayakla ilgili tanıklıkları geldiğinde elimizde bizi yönlendirecek, okuduklarımıza birtakım sorularla yaklaşmamızı sağlayacak bir ön hazırlığımız olmazsa, zaten duygusal yükü ağır olan bu öyküler karşısında oradan oraya savurulabilir, içinde kaybolabiliriz.” (7-8).
- 14 Yüksel, Şahika (Haziran 1989). Kadınlara Yönelik Şiddet. *Sosyalist Feminist Kaktüs*, s. 7, 60-62. Ayrıca bu dönemde Şahika Yüksel ve Arşaluy Kayur’un yaptıkları çalışmalar şiddet ve cinselliğin sosyal ve psikolojik boyutları arasındaki karmaşık ilişkinin problematize edilip tartışılması açısından çok öncü bir rol üstlenmiştir ve çok önemlidir.
- 15 <https://bianet.org/biamag/kadin/110595-mor-igne-kampanyasi-19-yasinda>
- 16 Kampanyanın ayrıntılı hikayesi için Filiz Karakuş’un řu yazısına bakılabilir: <https://www.catlakzemin.com/2-ka-sim-1989/>
- 17 <https://bianet.org/biamag/kadin/110595-mor-igne-kampanyasi-19-yasinda>
- 18 <https://bianet.org/biamag/kadin/110595-mor-igne-kampanyasi-19-yasinda>
- 19 Türkçe yazan ilk kadın romancılardan kabul edilen Fatma Aliye’nin en yetkin romanlarından biri olan *Refet*’te derin bir yoksulluğun içinde ayakta kalmaya ve kızını okutmaya çalışan annenin geçim kaynağının nakış işlemek, dikiş yapmak olması bir tesadüf değildir.
- 20 İsimsiz (Aralık 1989). Kadınlar! Cinsel Tacize Karşı Dayanışmaya. *Feminist* s. 9, 14-15.
- 21 Koç, Handan (Mart 1990). *Feminist*, s.10, 17.
- 22 Bora, Aksu (Aralık 1989). Sarkıntılığa Karşı Kampanya Üzerine. *Sosyalist Feminist Kaktüs*, s. 9, 22-24.
- 23 Parker, Banu (Aralık 1989). Cinsel Taciz. Bize Rağmen. *Sosyalist Feminist Kaktüs*, s. 9, 16-18.
- 24 Develliöğlu, F. (2000). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. (s., 1013). Aydın Kitabevi Yayınları.
- 25 Örneğin kampanyanın hemen ertesi günündeki 3 Kasım 1989 tarihli *Milliyet* gazetesinde Mor İğne kampanyası “Mücadele Grubu” kadınlara Silah Dağıttı” başliğıyla haberleştirilmiş.

- 26** Bu arada Mor İğne kampanyasında sürekli kadınların meyhane, kahvehane baskınlarının gündem olmasının, bu konunun gerçekten haber değeri taşıması ile ilgili olduğu söylenebilir. Kahvehane ya da meyhaneye baskınlarının bu kadar ilgi çekmesi, kadınların bu mekanlardan katı bir şekilde dışlandığını da düşündürmektedir.
- 27** 438. Madde ise 1990 yılının Kasım ayında kaldırıldı. Bu konuda daha detaylı bir anlatım için *Sosyalist Feminist Kaktüs*, s. 10. Ayrıca <https://www.catlakzemin.com/2-kasim-1989/>

Kaynakça

- (1988). *Bağır! Herkes Duysun*. Kadın Çevresi Yayınları.
- Altınay, A. G. ve Arat, Y. (2007). *Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet*. Metis Yayınları.
- Arın, C. (1996). Mor Çatı’nın Kuruluş Öyküsü. *Evdaki Terör: Kadına Yönelik Şiddet (145-151)*. Mor Çatı Yayınları.
- Koğacıoğlu, D. (2004). The Tradition Effect: Framing Honor Crimes in Turkey. *Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies*, 15/2, 118-151.
- Koğacıoğlu, D. (2007). Gelenek Söylemleri ve İktidarın Doğallaşması: Namus Cinayetleri Örneği. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, 3.
- Osman, H. (2011). Türkiye’de Sosyalist Feminizme Kaktüs’ten Bakmak. *Praksis*, 20, 19-43.
- Savran, G. (2005). 80’li Yılların Kampanyaları ve Özel Alanın Politikası. *Amargi*, 81-101.
- Sirman, N. (2004). Kinship, Politics and Love: Honour in Post-Colonial Contexts. Mojab, S ve Abdo, N., (ed.) *Violence in the Name of Honour: Theoretical and Political Challenges* içinde (s. 39-56). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sirman, N. (2014). Contextualizing Honour. *European journal of Turkish Studies*, 28, 1-14. DOI: <https://doi.org/10.4000/ejts.6329>
- Tekeli, Ş. (2017). *Feminizmi Düşünmek*. 159-263, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.